

Türkiye Doğası

Bülent Gözcelioğlu

Türkiye'nin Zehirli Deniz Balıkları

Adabeyi de denen ve bir iskorpit türü olan bu zehirli balığa yaklaşıldığında, balık ilk olarak korkutma amaçlı zehirli yüzgeçlerini açar.

Doğadaki canlılar, yaşamlarını devam ettirebilmek için çeşitli uyumlar geliştirirler. Bulduđu ortama fiziksel uyum, fazla yavru yapma, hızlı hareket etme, etkinliklerini gece yapma, ölü taklidi yapma, başka hayvanı taklit etme, zehir üretimi gibi. Ülkemizde çok sayıda zehir üreten mantar, bitki ve hayvan bulunuyor. Karada, akrep yılan gibi zehirli hayvanlar yaşarken, denizde denizanası, hidroyit, deniz çiyanı, sokar balığı, çarpan, trakonya, vatoz gibi hayvanlar bulunur. Bu sayımızda yalnızca zehirli balıklara yer vereceğiz.

Zehirli balıklar daha çok ekvator kuşağındaki sıcak denizlerde bulunur. Ülkemiz denizleriyse ılıman denizler sınıfındadır. Ülkemiz denizlerinde, tropik denizler kadar olmasa da, 25 kadar zehirli balık var. Bunların bir kısmı derin sularda bulunurken bir kısmı da kıyıya çok yakın yerlerde yaşar. Hatta vatoz gibi türler dalgaların kıyıya tam çarptığı yerlere kadar gelebilir. Deniz mevsiminin ortasında olduğumuz bugünlerde, denize girerken, küçük bir olasılık olsa da, zehirli balıklarla karşılaşabilirsiniz. Peki bu balıkların davranış biçimleri nasıldır? Ne gibi ortam ve koşullarda yaşarlar? Hangi durumda sokarlar? Bu durumda ne yapılır?

Bilim insanları zehirli balıkları çeşitli biçimlerde sınıflandırıyorlar. En yaygın olanı pasif zehirli ya da aktif zehirli olarak ayrılma. Pasif zehirli balıklar, belirli bir zehirlenme aygıtı olmayan, zehrin etkisi yalnızca yendiğinde ortaya çıkan türlerdir. Kaslarında, üreme organlarında, kanlarında ya da derilerinde zehir bulunur. Pasif zehirli balığa en iyi örnek,

ülkemiz kıyılarında son zamanlarda görülme-ye başlayan ve bir Kızıldeniz göçmeni olan balon balığı. Bu tür, özellikle üreme zamanlarında çok zehirli hale gelir. Dolayısıyla balon balığının avlanması ve yenilmesi zehirlenmeye neden olur. Aktif zehirli balıklarsa, diken gibi bir zehirlenme aygıtı bulunan balıklardır. Bu balıklar genellikle çok yavaş hareket ederler. Çoğu, zamanlarının büyük bir kısmını zeminde, dinlenme halinde geçirir, avlanırken çok hızlı hareket edebilirler. Zemine bağlı yaşayanlarda zehirli diken vücudun üst bölümünde bulunurken, devamlı hareket edenlerde sırt, karın, kuyruk yüzgeçlerinin yanında bulunur. Ülkemiz denizlerinde aktif zehirli balıklar olarak, trakonyalar (çarpan), varsam balığı, iskorpit balıkları, üzgün balıkları, sokar balıkları, tiryaki balığı, mahmuzlu camgöz, dikenli vatozlar, çuçuna balıkları, kızıkkuyruk vatozu yaşar.

Trakonya ya da çarpan balıkları, ülkemizin en zehirli balıkları. Bu ailenin bir üyesi olan varsam balığı (*Echiichthys vipera*) hem zehrinin

şiddeti, hem de sahile çok yakın yerlere gelbilmesinden dolayı en tehlikeli balık olarak bilinir. Trakonyalar, kumlu ve çamurlu zeminlerde kendilerini zemine gömerek yaşarlar. En sığ sahillerden 150 metre derinliğe kadar olan yerlerde bulunabilirler. Genel olarak yazın sığ yerlere, kışınsa derinlere çekilirler. Deniz etkinliklerinin yoğun olduğu yaz döneminde, sahillere yakın yerlerde sıklıkla bulduklarından yüzücüler, dalıcılar ve balıkçılar için tehlikeli olabilirler. Zehirli dikenleri, birinci sırt yüzgeçlerinde ve solungaç kapağındaki yüzgeçlerde bulunur. Solungaç kapağının zehri diğere oranla 10 kat daha güçlüdür. Dinlenme halindeyken sırt yüzgeci ışınları yatık konumdadır. Ancak ürkütüldüğünde ya da tahrik edildiğinde yüzgeç ve solungaç kapaklarını açarlar. Trakonyalar, solungaç kapağı dikenlerini vücut eksenine göre 35-40 derecelik bir açıyla açabilirler. En hafif dokunma bile bu balıkların kurbanlarını sokmaları için yeterlidir.

İskorpit balıkları ülkemizde trakonyalardan sonra en kuvvetli zehre sahip balıklardır. Boyları 5-50 cm arasında değişir. Ekonomik değeri yüksektir ve ülkemizde oldukça fazla miktarda tüketilir. Ancak pişirildiğinde zehir etkisini kaybeder. Sırt, anal ve karın yüzgeçlerinin hepsi zehir bezleri taşır. Genelde kayalık alanları yaşam alanı olarak tercih ederler. En sığ yerlerden 2000 metreye kadar geçişebilen çok geniş bir yayılım gösterirler. Bir başka zehirli balık türü olan üzgün balıkları genelde derin sularda yaşarlar ve zehir etkileri diğerlerine göre çok azdır. Bu nedenle yüzücüler ve dalgıçlar için bir tehlike oluşturmazlar. Denizlerimizde 4 türü vardır. Boyları 5 - 50 cm arasında değişir. Tiryaki balığı kumlu ve çamurlu zeminlerde kendini zemine gizleyerek sadece gözleri ve ağzın hemen yanında sahte yem olarak kullandığı deri parçası dışarıda kalacak şekilde yaşar. Zehir etkisi diğerlerine oranla daha azdır. Genelde 20-25 cm boylarındadır. Sokar balı-

Kayalık yerlerde yaşayan iskorpit balıklarında zehirli dikenler yüzgeçlerde bulunur.

Tiryaki ya da göğebakan balığı zehir etkisi en az olan balıktır.

ğyisa Kızıldeniz göçmenidir. Ekonomik değeri vardır. Boyu genellikle 15-20 cm arasında değişir. Diğer zehirli balıkların aksine otçul olarak beslenen tek zehirli balıktır. Sırt ve karın yüzgeçlerinin tümü zehir bezleri taşır. Bir ilginç özelliği de öldükten sonra bile zehrinin, etkisini dikenlerinde koruması. Bu yüzden balıkları ağdan alırken bile zehirlenmek mümkün.

İğneli vatoz, rina balıkları, folya ya da çu- çuna balıkları, inek burunlu vatoz ve kazık- kuyruk, ülkemizin zehirli kıkırdaklı balıkları- dır. Bu balıklar 30 cm'den 400 cm'ye kadar değişen vücut çaplarına sahiptirler. Yaşam alanları dibi kumlu, çamurlu, yani yumuşak zemini olan sığ sahillerden, derinliği 200 metreye kadar olan alanlara kadar değişir. Zehirlenme aygıtı vücutla kuyruğun birleştiği bölgede bulunur. Zehirlenme, genellikle bu hayvanın üzerine yanlışlıkla basılması sonu- cu meydana gelir. Özellikle yazın dibi kumlu yerlerde denize girenler bu tür bir tehlikeyle karşı karşıya kalabilirler.

Alınan tüm önlemlere ve olanca dikkate rağmen yine de bu zehirli canlılar tarafından sokulmak olası. Zehirlenmeyle ilgili hiçbir şey bilmemek bile ülkemizde bu konuda bize yar- dımcı olabilecek bir Zehir Danışma Merkezi var. Herhangi bir zehirlenme durumunda (gı- da zehirlenmesi, arı sokması, yılan sokması gibi her türlü zehirlenmeye karşı) 24 saat faa- liyette olan bu merkeze telefon edip doktor yardımıyla ilk yardımı kendiniz yapabilirsiniz. Merkezin telefonu 0-800 314 79 00.

Bugün ülkemizde yaşayan ve denizle ilişkisi olan herkesin potansiyel olarak zehirli bir deniz canlısı tarafından sokulma olasılığı var. Bilinçsizlik, merak, dikkatsizlik bu olasılığı arttıran etkenler. Ama tedbirli davranarak bu istenmeyen durumları kolayca önlemek mümkün. Gece çekilen bu fotoğraftaki sokar balığın sırt ve karın yüzgeçlerinin tamamı zehirlidir.

Kazıkuyruk vatozu en büyük zehirli balıklardan biridir. Yüzgeçlerin enine uzunluğu 4 metre olabilir. Geçtiğimiz günlerde Hatay'da çekilen bu fotoğraflarda da olduğu gibi hayvan daha çok ortamdan uzaklaşmaya eğilimlidir.

Tedavi Yöntemleri

Zehirli balık çarpmalarında tedavi, acıyı hafifletme, zehrin etkisini önleme ve enfeksiyona karşı önlem alma yönünde gerçekleştirilmeli ve tedaviye zaman geçirmeden derhal başlanmalıdır.

Yarada gözle görülebilen herhangi bir di- ken, deri parçası veya yabancı bir cisim var- sa yara temizlenmelidir.

Yarayı temizlemek amacıyla temiz içme suyu tercih edilmelidir, yoksa deniz suyu kul-

Trakonya balıkları kum içine gömülü olarak yaşar.

lanılabilir.

Yaralanan bölge dayanılabilecek en sıcak suda 30-90 dakika bekletilmelidir. Acının devam etmesi durumunda sıcak su tedavisi tek- rarlanmalıdır.

Kanama yoksa, yaranın üzeri kesinlikle kapatılmamalı; kanama varsa hemen durdu- rulmalıdır.

Yarada enfeksiyon belirtileri varsa bir he- kim gözetiminde tedaviye başlanmalıdır.

Trakonya, iskorpit gibi, zehir aygıtları siv-

ri ve küçük olan balıkların çarpması sonucu oluşan yara çoğunlukla küçük çaplı, nokta bi- çimindedir. Zehri uzaklaştırmak amacıyla ya- rayı kanatmak çok zordur. Bu durumda yara steril bir kesici aletle genişletilmeli ve müm- kün olduğunca kanatılmalıdır. Yarayı hemen tuzlu soğuk suyla yıkayarak zehirden arın- ması sağlanmalıdır. Soğuk, damarları büze- rek zehrin yayılmasını önlediği gibi az olsa acıyı azaltır. Turnike uygulamak da zehrin kan yoluyla vücuda dağılmasına engel olaca- ğından yararlı olacaktır. Fakat kan dolaşımı- na tamamen engel olmamak için turnikenin beş dakikada bir gevşetilmesi gerektiği unu- tulmalıdır.

Korunma Yolları

Trakonya, üzgün, rina ve tiryaki gibi ba- lıklar çoğunlukla kum ya da çamura tamamen gömülü olarak yatarlar. Bu tip balıkların ya- yılım gösterdiği plajlarda dolaşan insanlar için en büyük tehlike, balıkların üzerine bas- maktır. Bundan dolayı plajlarda yürürken aya- ğı zeminde sürümek balıkların ürküp kaçma- sını sağlayacak ve tehlikeyi kısmen uzaklaş- tıracaktır. Bu tip balıkların çok yaygın oldu- ğu plajlardaysa elde taşınacak bir sopa yar- dımıyla zemini yoklamak, balıkları ürküterek kaçıracaktır.

Bu yazımızda her ne kadar bu canlıların tehlikelerinden söz etsek de, asıl tehlikenin insanoğlu olduğunu unutmamak gerekir. Bel- ki de zehirli balıkların yaşamlarını devam et- tirmek için geliştirdikleri zehirli dikenleri, ya- şam alanların gittikçe daralması, yoğun avcılık gibi insan kaynaklı nedenlerden dolayı, ya- şamlarını devam ettirmek için yeterli olma- yacak. Denizle ilgili yapılan her etkinliğin (ya- pılaşma, avcılık vb.) mutlaka bilimsel bir program içinde, uzun dönemli planlanması gereklidir. Böylece hem insanlar deniz kaynak- larını tüketmeden kullanır, hem de denizde yaşayan canlılar yaşamlarını güvenli biçimde devam ettirebilir.

Fotoğraflar: Tahsin Ceylan

Kaynaklar
Gücü, A.C., Güre, F., "Türkiye'nin Akdeniz Sahilleri Boyunca Rastla- nan Zehirli Deniz Balıkları, Zehirlenme Aygıtları Ve Zehirlenme Durumunda Tedavi Yöntemleri" Turk. J. of Zool.24: 25-35. (1996).
Bilecenoğlu M., Zehirli Omurgalı Hayvanlar.,Sualtı Teorisi 2001